

Галина Вишневецька

СВІЧКА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

Усесвітня конференція з культурної політики, проведена під егідою ЮНЕСКО 1982 року, прийняла декларацію, в якій культура тлумачиться як комплекс характерних матеріальних, духовних, інтелектуальних та емоційних рис суспільства, котрий включає в себе не лише різні мистецтва, а й спосіб життя, основні правила людського буття, системи цінностей, традицій і вірувань. Приймаючи таке розуміння культури, можна вважати свічку культурним набутком людства і так само набутком культури українського народу.

Що таке свічка? Новий тлумачний словник української мови формулює визначення цього слова: “Свічка – паличка воску, лою, стеарину з гнотом усередині, яку використовують для освітлення” [9, с. 255]. У такому значенні слово відоме в усіх слов’янських мовах – російській, білоруській, болгарській, польській та ін. Слово “свічка” має древнє індоєвропейське коріння, безпосередньо пов’язане з ідеєю вогню, світла. У процесі вжитку воно розширило свою семантичну структуру внаслідок виникнення певних асоціативних зв’язків. Відомі, зокрема, такі значення цього слова: пристрій, за допомогою якого запалюють пальну суміш; лікувальний препарат у вигляді маленької палички з одним конусоподібним кінцем, яку використовують в медицині; одиниця виміру сили світла; прямий, вертикальний зліт вгору (м’яча, літака тощо).

“Свічка” – суфіксальне утворення від слова свіча, яке свого часу виникло як зменшувальна форма. Поступово воно втратило цю конотацію й увійшло до складу нейтральної лексики. Натомість слово свіча набуло забарвлення книжності, урочистості. Порівняймо такі приклади: *Сивий дячок поправив вугілля в кадилі й запалив товстелезну, пальців зо три, свічку* (Г. Пагутяк);

Так, можливо, і згасла б свіча поезії, коли б не випадок... Василь Швець у землянці по радіо почув голос Тичини з Уфи (П. Засенко). Разом із тим, залежно від контексту, обидва слова (свіча, свічка) можуть мати однакове забарвлення: *Свічею слова горить душа. Поспішаймо засвічувати від неї свої свічки, доки не пізно. Відомо, що в СРСР згасли десятки і десятки свічок слова. Пильнуймо ж оту святу свічу* (А. Мокренко).

“Слово-поняття свічка як носій ідеї вогню набуває рис образності і може перетворюватися в символ за умов узагальненого вживання на позначення світла, краси, чарівності тощо” [7, с. 151]. Свічка – це багатовимірний символ, близький багатьом народам світу. Зокрема, один із найважливіших знаків християнської традиції, “емблема Христа, Церкви, Благодаті, віри” [11, с. 324].

В Україні свічка є обов’язковим атрибутом при здійсненні церковних, весільних, поховальних, календарних та багатьох інших обрядів. Так, при похованні “навколо гробу померлого запалюють свічки на знак того, що померлий перейшов в область світла – в краще загробне життя” [2, с. 610]. Існує й така думка: “Свічка короткістю свого існування символізує самотню трепетну людську душу. Таке значення свічок на релігійних натюрмортах і у широко розповсюдженому звичаї ставити свічки навколо труни” [12, с. 324].

Дослідниця Голодомору В. Борисенко, розповідаючи про українські традиції вшанування загиблих, акцентує нашу увагу на тому, що 1933 року померлим ніхто не ставив свічі, то ж їхні душі досі неприкаяні і не можуть спілкуватися з нами. М. Косів наголошує, що тоді люди помирили нехрещеними, без таїнства миропомазання, без передсмертної свічки і сповіді, без святого Причастя і похоронної християнської данини в молит-

ві: “Со святими упокой, Христе...”. А це ж було українське село з його глибоко вкоріненою – аж до підсвідомої, генної пам’яті – тисячолітньою християнською традицією.

До образу свічки дуже часто звертається М. Матіос – одна з найпрацьовитіших і найпопулярніших письменниць України. Вона показує, як глибоко цей образ увійшов у свідомість гуцулів. Збираючись “на той світ”, людина заздалегідь готувала собі свічку: *“Тимофій – у довгій білій сорочці, що її гуцули випускають поверх полотняних штанів-портяниць, <...> із складеними на грудях, як до смерті, руками, мертво (лише без свічки) лежав на білій подушці. <...> Груба воскова свічка, зсукана вдвоє, з гострим запахом прополісу і з сірником коло неї, лежала на відстані руки від ліжка”*.

У новелі “Не плачте за мною ніколи” стара Юстина приготувала все собі: *“ї свічки, ї хусточки для вінків, і перев’язки на руку, ї тюль, і простині, ї наволочки. Сорочку собі вишила, та всю в чорне. Постоли зробила”, бо, “як та смерточка прийде”, щоб нікому не було клопоту. Устами своєї героїні письменниця розкриває гуцульське вірування, що свічку покійникові “на той світ” можна передати тим, хто помре пізніше (якщо раптом про це забули). Вона горює, що багато повстанців і тих невинних “господариків”, яких повивозили в сибіри й магадани, поховано без свічки, що “чорноброві соколи-наречені чекають – не дочекаються тоненької свічечки в поминальні дні над своїми могилами, розкиданими по лісах і видолінках її солодких Карпат”*. І сама запалює свічки:

*І я палю свічки
В церкovi на Горечі
І думаю, що хтось
Запалить по мені.*

Отже, свічка (свічечка) у творах М. Матіос усвідомлюється як символ народної пам’яті і високої духовності. Лексема “свічка” виступає також оберегом нації: *“І за здоров’я всіх палила би сто свіч”*. У словосполученні “смертна свічка” це слово є синонімом слова “смерть”.

У вірші В. Стуса “В мені уже народжується Бог” вражає образ чорної свічки:

*... а я ще тую свічку просвічу,
аби мені не смеркло передчасно,
пресвітлої дороги свічка чорна.*

Як бачимо, тут в антонімічні стосунки вступають дві свічки – символи життя і смерті, і, відповідно, два контрастних кольори – пресвітлий і чорний.

Свічка є символом зв’язку між живими й тими, хто відійшов у вічність. Про це пише С. Носань, автор книжки “Сибірські зустрічі”: *“Я часто відкладаю перо, запалюю свічку і поринаю в роздуми над пережитим, бачу живий образ того, з ким звела мене доля і дарувала душевну дружбу”*.

В Україні запаленими свічками прийнято вшановувати пам’ять про тих, хто ціною свого життя виборював нашу Незалежність. Так, протестуючи проти русифікації України, на Чернечій горі в Каневі спалив себе відомий український дисидент Олекса Гірник. Канівчани пам’ятають його подвиг, і щороку вони ставлять на місці загибелі мученика свічки.

Звичай таким чином вшановувати пам’ять про своїх достойників існує і в інших народів: *“У Таллінні на ювілей Смуула. Де мав би бути він – у домі, тепер в лісі свічки горять”* (О. Гончар). Цей звичай сягає своїм корінням у глибину віків. У “Літописі руському” під 1288 роком зроблено такий запис: *“А нині, брате, чуємо ми про твою неміч велику. Аби ти, брате мій, не засив свічі над гробом стрія свого... Аби дав ти город свій Берестій, то би твоя свіча була”* [8, с. 442]. З такими словами звертається до свого двоюрідного брата, смертельно хворого князя Володимира Васильковича, син князя Данила Галицького. Володимир йому відповідає: *“... мій отець, а твій стрій лежить в Єпископії, у святій Богородиці, у Володимирі. А чи багато ти єсь над ним свіч поставив? Що, дав єсь котрий город, а би то свіча була?”* [8, с. 442]. Як бачимо, в далекі княжі часи слово “свіча” теж було пов’язане з пам’яттю про померлого, хоч мало де що інше смислове наповнення.

Трагічну ситуацію озвучила на телебаченні Ліна Костенко – наша народна совість: зайшовши провідати знайоме подружжя в Чорнобильській зоні, застала одну стару жінку, перед якою на столі горіла свічка. Так вона справляла роковини по своєму чоловікові Іванові.

За народним повір’ям, зорі – небесні свічки. Кожна людина має свою свічку, тобто свою зірку. Коли людина помирає, її зірка (свічка) гасне, а коли живе грішним життям, зірка тьмяніє. У праці В. Гнатюка, яка стосується української міфології, зазначено: *“Звізди – це діти Сонця і Місяця, що послугують усе своїм батькам”* [1, с. 148]. Народне повір’я про зорі як небесні свічки знайшло відбиток у колядках і щедрівках:

*Янголи з Неба зійшли до Землі,
Принесли Діві Марії*

*Три свічі воскові
Ще й фізи шовкові
Ісусу Христові* [5, с. 43].

*До вертени діти
Зі свічками, молитвами
Йдуть Дитя зігріти* [5, с. 42].

*Пане господарю, що на твоїм дворі
Три столи стояло, три книги лежало,
Три свічі палало* [5, с. 64].

У щедрівках свічка виступає як окраса святкового стола: “*Господиня стелить скатерть шовкову, а господар ставить свічку воскову*” [5, с. 72]. Запалювання свічок перед накриванням столу входить у ритуал Святвечора.

Свічки обов’язкові і при здійсненні в храмі таїни шлюбу: “Священик тричі благословляє нареченого і наречену запаленими свічками і дає їм ці свічки в руки як знак подружньої любові, благословенної Господом” [2, с. 607].

В. Шкляр зафіксував текст народного оберегу для новонародженої дитини: “*Дай мені свічку, тільки не з лою, а з воску. Засвічу я свічку та й піду за річку ладану шукати, обкурити хату. Це на те, щоб янгол Божий швидше явився та стеріг дитину від бісиці, Юдиної жінки*” [13, с. 129].

З давніх-давен в Україні невід’ємним ритуалом свята Андрія в ніч із 12 на 13 грудня були дівочі гадання. Починати треба було зі свічки, яка надає дійству містичного характеру. За повір’ям, дівчина в дзеркалі мала побачити образ свого судженого.

Водночас “гасіння свічок на іменинному пирозі символізує життєве дихання – доказ життя після усіх прожитих років” [3, с. 324].

Негативне ставлення держави до народних традицій, зокрема тих, які пов’язані з релігією, призвело до того, що народна культура була деформована і значною мірою знищена, фактично була зруйнована психологічна основа нації. Останнім часом давні народні обряди поступово оживають: усе більше молодих людей вінчаються в храмі, відновлюється обряд поховання за участю священика, обряд хрещення тощо. При свічках відбуваються важливі події, які створюють атмосферу врочистості або інтимного затишку. Наприклад, журналіст В. Карпенко згадує, що під час поширення руху “Україна без Кучми” зародилась ідея створити так зване “Велике Українське Братство”. Процедура вступу до Братства була урочистою, при свічках.

Роль свічки набула широкомасштабного значення після того, як завдяки Президентові В. Ющенку 2007 р. почалася всесвітня акція “Незгасима свічка”.

Відомий письменник, публіцист і громадський діяч С. Горlach розповідає, що акція розпочалася у квітні в Австралії під час відвідин країни Президентом В. Ющенком, який на одній з офіційних зустрічей сказав про високу символічність нашої пам’яті про невинно убієнних, про те, що свічка цієї пам’яті мала б запалати в кожній хаті, бо нема такої родини в Україні, котра б не зазнала страшного лиха Голодомору.

З Австралії акція помандрувала до Канади, США, потім – до Колумбії, Еквадору, Перу, Бразилії, Парагваю, Аргентини, Чилі... Екватор літа вона перетнула у Великій Британії, далі Франція, Швеція, Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Польща, Німеччина, Бельгія...

Світ був шокований документами про насильницький Голодомор, учинений більшовицьким режимом в Україні. У Києві презентували міжнародну акцію під гаслом “Не дамо згасити Свічку пам’яті”. Нам не забути море свічок на Михайлівській площі, які палали, як душі жертв Великого Голоду. Сьогодні, завдячуючи В. Ющенку, на Печерській пагорбі, неподалік від Києво-Печерської Лаври, височить кількадеметровий пам’ятник-монумент жертвам Голодомору. Це Свіча ангельської білизни (Біла Свіча), яку зусібіч отіняє чорна жалоба залізних хрестів. В. Ющенко у зверненні з нагоди вшанування пам’яті жертв Голодомору сказав: “Традиція, яку ми разом зробили загальнонаціональною, живе і житиме. Ця традиція – світла і свята” [12]. Підхоплюючи поминальну тональність образу свічки й використовуючи синонімічний ряд дієслів у формі наказового способу, поетеса Н. Виноградська звертається до нас із закликком: “*Заплачте! Затужіть! Загалосіть! Зроніть сльозу, і хай не гасне свічка!*”.

2008 року в Музеї архітектури та побуту в Пирогові, що неподалік Києва, “Братство бджолярів України” презентувало вражаючу скульптуру з натурального бджолиного воску – Свічу скорботи, створену до 75-х роковин Голодомору. Дивували не тільки її розміри (діаметр 65 см і висота 82 см), а й глибина задуми авторів: Свічу виконано у вигляді снопа пшениці, до якої, як до останньої надії, тягнуться руки заморених голодом. Для створення цієї 200-кілограмової скульптури віск було зібрано з усіх 25 областей України, щоб таким чином кожен регіон міг долучитися до загальнонаціональної скорботи.

Н. Дзюбенко-Мейс, дружина Дж. Мейса (1952–2004), корінного американця, видатного науковця, політолога, засвідчує, що ідея запалювати свічки в День пам’яті Голодомору на-

лежить саме йому. Саме він одним із перших на весь світ сказав, що в 1932–1933 роках Україна пережила штучний голод, організований компартійною владою. І що це був геноцид.

Після акції “Незгасима свічка” українська літературна мова збагатилася серією словосполучень зі стрижневим словом “свіча” (свічка), якими зарясніла демократична преса і література, переважно поезія. Найчастіше слово “свіча” поєднується з родовим відмінком іменника, наприклад: *свіча пам’яті, свіча свободи, свіча віри, свіча моління, свіча слова, свічка порозуміння, свіча творчості* тощо. У поетичному контексті піднесеного звучання доволі частими є словосполучення, де слово “свіча” (свічка) поєднується з прикметником оцінної семантики: *свіча свята (духовна, нетлінна, незгасима, вдовина, сирітська)*.

Останнім часом іменник “свіча” (свічка) активно використовується в заголовках газетних публікацій, назвах поетичних творів, наприклад: “Запалюй *свічу*, Україно!”, “Тремтлива і пекуча *свіча*”, “При полум’ї *свічки*”, “*Свічка* зі снігу”, “*Свічка* за здоров’я, а не за упокій”, “Поки горить *свіча*, горить надія”, “Духовна *свіча* Івана Чендея”, “Ще *свічка* наша не згоріла” і т. ін. Таким чином, у відповідних контекстах слово-поняття “свіча” (свічка) набуває ознак узагальнення, образного наповнення і стає символом чогось високодуховного, святого. Наприклад, відомий правозахисник, філософ та економіст, поет М. Руденко в таборах Мордовії писав:

*Моїх чуттів розвіяна руїна
Нагадує в пісках померлу річку.
Та є ще Бог...
І є ще Україна...
Для них я збережу
У грудях свічку.*

У вірші П. Гірника “Шевченко. Автопортрет зі свічкою” привертають увагу такі слова:

*Клекоче світ поза вікном твоїм,
Воює, стогне, але знать не хоче,
Що ти його відкрив, як двері в дім,
І свічку засвітив посеред ночі.*

Возвеличуючи жінку, поет Я. Ярош теж звертається до образу свічки:

*Вони життя основа із основ,
Для них в серцях запалюємо свічку...*

Доволі часто сусідять між собою свіча і вогонь, символізуючи високий мистецький дар, світло, добро (пригадаймо твір І. Кочерги “Свіччине весілля”). Наприклад: “*Я пишуся тим, що мені пощастило запалити свічу від поетичного вогню, ім’я якому Олександр Олесь*” (А. Цвіт).

Часом у поетичних контекстах зустрічаємо словосполучення “громнича свіча”: “*При громничній свічі помолось за свою Україну. Дяка Богові – є і вогонь і громнича свіча...*” (І. Драч).

У народі вважають, що громничній свічі властива велика внутрішня сила. Освячена в церкві на свято Стрітіння (15 лютого), вона, за повір’ям, є оберегом від гримниці – блискавки з громом. У деяких місцевостях запалюють громничну свічу, коли людина помирає, щоб полегшити їй перехід від земного життя в потойбіччя.

Високе емоційне забарвлення властиве здригнуто-зменшувальній формі – “свічечка”, утвореній від слова “свічка” за допомогою суфікса -ечк-. Показовим є такий приклад: “*Баба Палажка, свічечка Божа, будень на ворі, а вона в празниковому...*” (А. Дімаров).

Слово “свічка” інколи вступає в синонімічні зв’язки із застарілим словом “свічадо”, яке надає контексту більшої значимості. Один із своїх віршів поет Я. Гиць назвав так: “Свободи віддали свічадо”. У ньому перегукуються два рядки: “*Свободи погасили свічі*” і “*Свободи віддали свічадо*”. До речі, слово “свічадо” має два значення: свічник і дзеркало. У Львові є видавництво під назвою “Свічадо”: єдине в Україні, що винятково українською мовою друкує християнську літературу.

Окрема сфера вживання слова “свіча” (свічка) – це різного роду порівняння, порівняльні конструкції. “В силу самої природи порівняння, що має на меті встановлення асоціативного зв’язку між предметами і явищами на ґрунті подібності, з’являється той семантичний надлишок, позамовний ефект, який і зумовлює символізацію, образно-метафоричний зміст” [6, с. 211]. Розглянемо деякі приклади:

*Стоїть в моїх очах, мов свічка, мати,
Й вона мені заснути не дає...*

(І. Сльота)

*Гроза гриміла. Морок колотився,
А десь лунився шлях за вістуками,
Щоб між часами давніми і нами
Живий Мазепа свічкою світився.*

(Л. Горлач)

*...Дитя наш прапор, як свічу,
Несе й од вітру серцем затуляє...*

(Д. Павличко)

Важливо звернути увагу на суб’єкти порівняння (мати, Мазепа, прапор), які самі по собі є семантично вагомими, завдяки чому слово “свічка” збагачується глибоким змістом, стає емоційним багатокомпонентним символом. Образний зміст зображення поглиблюється, коли в порівняльних конструкціях зі словом-

символом “свічка” наявні й інші описові засоби. Звернімось до таких текстів: “*З темряви вигулькнула Естер, як тоненька свічечка*”; “*Пригадав собі, що по першій дитині вже ніколи Оксана не кохала його так тихо і лагідно, ніби була свічкою, яка тоне й окупує воском*” (М. Матіос). Як бачимо, письменниця, щоб досягти більшої виразності, супроводжує слово “свічка” означеннями: Естер не просто свічка, а *тоненька свічечка*, тобто ніжна, тендітна, сповнена світла, а Оксана – *свічка, яка плавиться*, тобто м’яка, лагідна. У першому прикладі символічне значення слова-поняття “свічка” збагачується й завдяки наявності антонімічного зв’язку *темрява-свічечка*.

Помічено, що коли суб’єктом порівняння є особа, семантична наповненість слова “свічка” стає більш розгалуженою, більш виразною, порівняно з тими структурами, де зі свічкою порівнюються дерева, будівлі тощо. У такому разі асоціативний зв’язок між ними базується на подібності за формою, зовнішнім виглядом. Наприклад: “*Стоїть каштан, неначе свічка, Серед Хрещатика вночі*” (В. Осипчук), “*Свічки тополь над шляхом вже погасли*” (В. Верховень), “*Свічками стріляють хвостаті груші*” (А. Мойсієнко). Зустрічаються також словосполучення “свічки соборів”, “свічки смерек” та ін.

В одному з листів до матері відомий правозахисник, журналіст В. Марченко, згодом замучений у радянських концтаборах, цитує вираз із японської поезії: “*Щойно згасла свічка лити сльози перестане*”. Персоніфікований образ згаслої свічки символізує його власну долю. Згасла свічка – це він сам.

Прекрасний образ “живої” свічки створив поет А. Жикол:

*Кажу тобі: не плач, свіча,
Не скрапує сліз на білі шати,
Іще не час, іще ж не час
За вічний овид вирушати.*

Свічка як образний засіб зустрічається і в перифразах, тобто в описових структурах, які вживаються замість одного слова або словосполучення. Наприклад: “*Влада не відразу й зрозуміла, що співалося все те про її бабуню, яка тепер лежала там, під вогняними кетягами свічок, і вже не встане...*” (О. Забужко).

Відомі й сталі словосполучення та прислів’я, стрижнем яких є слово “свічка”, зокрема: шукати (вишукувати) щось зі *свічкою* – чогось дуже мало, щось, хтось рідко трапля-

ється; свічки в очах спалахнули (засвітилися, блиснули) – зарябіло в очах від сильного удару по голові (обличчю); гра не варта свічок – щось не варте уваги; ні Богу *свічка*, ні чорту кочерга; ні Богу *свічка*, ні чортові шпічка.

Останнім часом у сфері фразеології помітно активізувалася тенденція до оновлення компонентного складу власне фразеологізмів, прислів’їв, приказок та крилатих висловів. Наприклад, вираз *три чисниці до смерті* зазнав творчої трансформації шляхом заміни слова *смерть* словом *свічка* (*три чисниці до свічки*), які стають контекстуальними синонімами. Оновлений вираз сприймається як дійовий засіб художнього мовлення.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що слово “свіча” (свічка, свічечка) має глибоке коріння в українській духовній культурі. Будучи пов’язаною з ідеєю вогню, світла, свічка виконує важливу роль у здійсненні багатьох обрядів – церковних, весільних, поховальних, календарних побутових та інших. Демократично налаштовані публіцисти, письменники, особливо поети, у своїх творах усе частіше використовують образ свічі (свічки), збагачуючи й українську літературну мову новими виражальними засобами.

Література

1. Гнатюк В. Нарис української міфології / В. Гнатюк. – Львів: Інститут народознавства НАНУ, 2000. – 261 с.
2. Закон Божий. – К.: Вид. від. УПЦКП, 2006. – 654 с.
3. Енциклопедія про все на світі. – К.: МАХАОН – Україна, 1999. – 249 с.
4. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – К.: Укр. книга, 2000. – 480 с.
5. Колядки і щедрівки в сучасних записах. – Черкаси: Брама, 2003. – 246 с.
6. Кононенко В. Символи української мови / В. Кононенко. – Ів.-Франк.: Плай, 1996. – 269 с.
7. Кононенко В. Рідне слово / В. Кононенко. – К.: Богдана, 2001. – 300 с.
8. Літопис руський. – К.: Дніпро, 1999. – 590 с.
9. Новий тлумачний словник української мови. – Т. 3. – К.: Аконтіт, 2004. – 862 с.
10. Попович М. Нарис історії культури України / М. Попович. – К.: АртЕк, 1999. – 727 с.
11. Тресіддер Д. Словарь символів / Д. Тресідде. – М.: Торг. дом Гранд, 2001. – 444 с.
12. Україна молода. – 2010. – 26 листопада.
13. Шкляр В. Чорний Ворон / В. Шкляр. – К.: Ярославів Вал, 2009. – 352 с.

